

УДК 378

Н. Чаграк, канд. пед. наук, доц.
ДВНЗ "Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника", м. Івано-Франківськ

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНИХ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НА РОЗВИТОК ОСВІТИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ У США

Глобальною проблемою XXI ст. є стрімке старіння населення, що створює суспільству багато викликів політичного, економічного та соціального характеру. Одне з основних завдань суспільства – забезпечення соціальної адаптації та інтеграції людей похилого віку, збереження людського потенціалу.

У розвинених країнах, зокрема у США, другу половину XX ст. можна охарактеризувати як час суттєвого підвищення значущості людського капіталу для суспільного та економічного розвитку держави, що сприяло актуалізації питання освіти людей похилого віку для досягнення соціально економічного благополуччя в умовах науково-технічного прогресу, зміни технологій, швидкого накопичення нових знань та модернізації організації виробництва. Теоретичні і практичні дослідження доводять, що освіта у похилому віці – ефективний адаптаційний механізм, спосіб подальшого розвитку і самореалізації особистості. У цьому контексті вивчення американського досвіду щодо розвитку освіти людей похилого віку в умовах демографічних і соціально-економічних викликів є актуальним для всебічного осмислення і творчого використання його позитивних ідей для формування концепції освіти людей похилого віку в Україні.

Ключові слова: люди похилого віку, освіта людей похилого віку, освіта упродовж життя, постаріння суспільства, соціально-економічні фактори, старіння населення, старші дорослі.

Постановка проблеми. Стрімке старіння населення у розвинених країнах світу зумовлює переосмислення ролі людей похилого віку в суспільстві. Виклики, пов'язані з впливом демографічних, економічних і соціальних факторів, вимагають забезпечення соціальної адаптації та реадaptaції осіб цієї вікової групи, їх суспільної інтеграції з метою збереження людського потенціалу. Ефективним способом підтримання суспільної активності осіб похилого віку, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці і залучення цієї когорти у трудовий ресурс країни є освіта. Освіта людей похилого віку повинна стати важливим напрямом державної політики України. Водночас, необхідно наголосити на несприятливій демографічній тенденції останніх років в українському суспільстві: серед європейських країн Україна лідирує у темпах старіння населення. За останні 25 років чисельність населення знизилася майже на 10 млн осіб (низький рівень народжуваності, високий рівень смертності, еміграція економічно активної частини населення); крім того, відбулися значні зміни у віковій структурі населення, яка демонструє регресивний тип відтворення: 15,6% становлять люди, яким за 65, натомість відсоток дітей віком до 14 років – 13,8% [16]. Прогнозується, що до 2035 р. особи похилого віку (65+) становитимуть чверть населення України, а вікова категорія 55+ займе третину у загальній структурі населення.

Таким чином, вища освіта більше не буде прерогативою молоді, а тому постає питання переосмислення ролі освіти у формуванні людського капіталу, зокрема щодо професійної підготовки і перепідготовки старших дорослих (осіб похилого віку), набуття нових компетенцій і водночас подолання соціальної ізоляції, що вигідно як для самої людини, так і для держави у сфері соціально-економічного розвитку та збереження культурної самобутності країни. У цьому контексті важливо вивчити досвід успішних країн, зокрема США, де залучення осіб похилого віку до навчання стало одним із стратегічних напрямів державної політики.

Метою публікації є виявлення основних ідей та напрямів державної політики США щодо освіти людей похилого віку для можливості їх використання в Україні.

Завдання публікації – простежити процес становлення освіти людей похилого віку у США в умовах демографічних і соціально-економічних викликів.

Стан дослідження. У нашому дослідженні ми спираємося на праці науковців з проблем:

• освіти упродовж життя: Є. Бреді (E. Brady), Д. Гарвін (D. Garvin), Д. Джеймс (D. James), Р. Лемб (R. Lamb), Р. Тровбрідж (R. Trowbridge), М. Шінагель (M. Shinagel) та ін.;

• освіти дорослих і старших дорослих: Р. Волд (R. Wald), Б. Грумбрідж (B. Groombridge), П. Ласлет (P. Lasslett), Дж. Трес (J. Treas), М. Фрідман (M. Freedman) та ін.;

• впливу демографічних та економічних факторів на розвиток концепції освіти упродовж життя: Р. Бінсток (R. Binstok), Л. Джордж (L. George), В. Олбрайт (V. Albright), В. Хедж (W. Hedge), М. Шінагель (M. Shinagel);

• концептуальні засади освіти людей похилого/третього віку обґрунтовано у роботах С. Басса (S. Bass), Р. Вейса (R. Weiss), А. Вільямсона (F. Williamson), Ф. Гленденнінга (F. Glendenning), К. Джеймса (C. James), П. Ласлетта (P. Laslett), А. Лем'ю (A. Lemieux), Г. Мак-Класки (H. McClusky), Г. Руссела (H. Russel), В. Садлера (W. Sadler), Р. Свінделла (R. Swindell) та ін.

Соціально-економічні і демографічні процеси – взаємопов'язана система, в якій перші є визначальними. Однак, демографічні процеси, особливо їх зміни, суттєво впливають на соціально-економічні явища, що особливо відчутно в переломні періоди розвитку суспільства. Це твердження стосується, насамперед, такого складного явища як постаріння населення і його наслідків.

Виклад основних положень. Постаріння суспільства – процес збільшення частки осіб похилого віку в загальній чисельності населення [1, с. 4]. Старіння населення – одне з найбільш значимих демографічних явищ сучасності, яке зумовлене історико-еволюційним фактором і можливе тільки на досить високому рівні економічного, соціального, науково-технічного і культурного розвитку суспільства. Таким чином, процес демографічного старіння населення став неzapеречним фактом суспільного життя розвинених країн світу, який, згідно з усіма варіантами прогнозів демографічної ситуації у світі, відбуватиметься до 2300 року. У таких країнах починаючи з 1960-х рр. сформувався новий соціально-демографічний прошарок – "молоді люди похилого віку" ("youngold"): "старші дорослі" у США і "люди третього віку" в Європі, Австралії, Новій Зеландії. В інтерпретації П. Ласлетта (P. Laslett), третій вік – це результат економічного і демографічного розвитку, успішної соціальної політики. Старші дорослі / люди третього (похилого) віку – це особи, які формально, за календарним віком, можуть вважатися відносно старими, однак за станом здоров'я, освітою, знаннями й компетенціями, бажанням і здатністю продовжувати професійну діяльність – вони досвідчені старші дорослі [11]. Згідно з дослідженням Н. Шаталової, набуття досвіду спільної діяльності в колективі, здатність приймати рішення, уміння проявляти відповідальність пов'язані з активізацією ділового потенціалу, який з віком зростає [2, с. 85–86].

Науково-технічний та соціально-економічний розвиток у Сполучених Штатах спричинив суттєві зміни характеру та інтенсивності демографічних процесів, які започаткували складний і суперечливий комплекс наслідків на довготривалу перспективу. Насамперед це стосується такого явища як постаріння населення, яке виразно спостерігається протягом останнього п'ятдесятиліття. Характерною тенденцією демографічних процесів у США стало активне довголіття зростаючої когорти людей похилого віку. Це дозволяє розглядати процес старіння населення з демографічної, економічної і соціальної точок зору. З соціально-економічної точки зору старіння населення насамперед призводить до збільшення навантаження на працюючих осіб, оскільки їх частка у загальній структурі населення загалом суттєво не змінювалася, а сегмент пенсіонерів (людей похилого віку) зростає. Такий дисбаланс у людському ресурсі може призвести до гальмування росту національного доходу. Зростання чисельності осіб похилого віку збільшує видатки держави на соціальні потреби, знижує дієздатність всього інституту соціального забезпечення, впливає на рівень доходів громадян. Старіння населення ставить нові вимоги у медичній, рекреаційній, освітній, культурній сферах та в інших, пов'язаних з організацією життя та обслуговуванням людей похилого віку, що означає необхідність значних капіталовкладень і додаткового контингенту працівників соціальної сфери. Основними факторами, які зумовили зміну підходів до старості та пост-пенсійної фази життя і сприяли формуванню великої когорти учнів похилого віку, є, по-перше, демографічний "зсув" (збільшення чисельності населення похилого віку, зниження народжуваності й зростання середньої тривалості життя американців); по-друге, соціальний фактор (підвищення соціальних стандартів, соціального забезпечення старших людей, пенсійна реформа, медичне страхування); по-третє, економічний фактор (науково-технічний прогрес у країні, розвиток промисловості й технологій, що відповідно вимагає кваліфікованих працівників).

На макрорівні відбувається виразне переосмислення підходів до процесів старіння й старості: суспільство покликане розвиватися швидкими темпами, перебуваючи під керівництвом людей старшого віку, або ж з людським капіталом, в якому значний сегмент займають люди похилого віку. Важливо зазначити, що сучасна модель со-

ціальної політики США зосереджується на реалізації збалансованого розвитку населення згідно з віком та статтю, а також з розвитком його здібностей та умінь. Тобто для забезпечення найкращої якості життя усіх громадян беруться до уваги всі людські ресурси, створюючи умови для соціальної адаптації та реадaptaції людей похилого віку з метою перетворення їх на активний сегмент людського капіталу. Дієвим механізмом соціальної адаптації та суспільної інтеграції людей похилого віку є освіта. Дослідження доводять, що пізня (пост-пенсійна) фаза життя людини, яка в останні десятиліття демонструє значне зростання кількості років, надає можливості для змістовного і корисного використання вільного часу, подальшої реалізації особистості, підтримання незалежності, що є надважливим як для самої людини, так і для суспільства. А. Фрідман (A. Freedman) називає цей період життя "доланням нових вершин", другим зростанням, процесом відновлення, що трансформує старіння у третій вік – час пошуку істини, еру продовження самореалізації [7]. Це, відповідно, стимулює розвиток освітніх програм для людей похилого віку.

Згідно з даними демографічної ситуації у США, минуле століття характеризується поступовим старінням населення і збільшенням тривалості життя. Середня тривалість життя людини, народженої на початку ХХ ст., становила 47 років, тоді як на початку ХХІ ст. – 77 років. Завдяки значним досягненням у медичній галузі та поліпшенню умов життя спостерігається не тільки зростання тривалості життя, а й підвищення його якості і, відповідно, потреб (зокрема культурних та освітніх) людей похилого віку. Упродовж століття відсоток американців, яким за 65, збільшився більш, ніж утричі – з 3% у 1900 р. до 13% у 2010 р. (близько 40 млн осіб). Починаючи з 1970-х рр. середня тривалість життя зросла суттєво – на 15–20 років і в 2012 р. цей показник становив 18, 6 р. (19, 8 для жінок і 17, 1 для чоловіків) [3]. Тобто американці "отримали" в середньому 15–20 років пост-пенсійної фази життя, яку необхідно провести змістовно і корисно [15]. Таким чином, з середини ХХ ст., у Сполучених Штатах відбувалися безпрецедентні демографічні зміни: все більше людей, яким за 60, живуть не просто довше, але й здоровіше й активніше життя після виходу на пенсію, а часто також прагнуть інтелектуального стимулювання, шукаючи нові можливості й моделі для навчальної діяльності [21, с. 100].

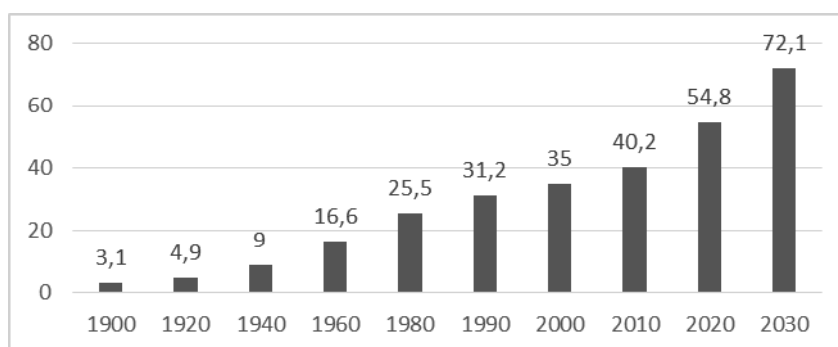

Рис. 1. Динаміка зростання кількості осіб похилого віку 65+(млн) (1900 – 2030 (прогноз)) у США

Джерело: Administration on Aging, 2009. A Profile of Older Americans. – <http://www.aoa.gov/AoARoot/Aging-Statistics/Profile/2009/4.aspx> (адаптовано автором)

На динаміку процесу постаріння населення США вплинуло й інше важливе явище – збільшення сегмента людей похилого віку в загальній структурі американського населення спричинене досягненням відповідного віку когортою "бебібумерів" (покоління, народжених у період 1946–1964 рр.). На початку ХХІ ст. генерація "бебібумерів" вступила у фазу пенсійного / похилого

віку, що, відповідно, ознаменувало новий виток розвитку підходів до пост-пенсійного періоду життя людини. В історії американського суспільства ця когорта характеризується найвищим рівнем матеріального і соціального забезпечення, освіти і здоров'я. Вивчаючи соціальний розвиток постіндустріальних суспільств Великобританії і США, британський соціолог П. Ласлетт

(P. Laslett, 1991) дійшов висновку, що покоління пенсійного віку кінця 1950-х – початку 1960-х рр. стало першим з прийнятною мірою "соціального достатку" – воно володіло вільним часом, хорошим здоров'ям і належним фінансовим забезпеченням, щоб визначити вид своєї діяльності у тривалій активній стадії життя – "третьому віці" [11]. В результаті мільйони людей похилого віку сьогодні є активними учасниками дозвілля, туризму, спорту і рекреації. Також суттєво зросла кількість осіб похилого віку з вищою освітою: у 2006 р. 19,5% американців похилого віку мали як мінімум ступінь бакалавра [20]. За результатами Національного освітнього статистичного дослідження у США, з 1970 р. частка осіб

від 55 років, які беруть участь в освітніх програмах, значно збільшилася; протягом 1990-х рр. відсоток людей віком 66-74, які були учасниками принаймні однієї програми для "старших дорослих", підвищився більш, ніж удвічі – з 8,4% у 1991 р. до 19,9% у 1999 р. Загалом, у 2006 р. близько 30 відсотків старших американців було залучено в освітні програми коледжів та університетів. Зокрема, "молодші люди похилого віку" (55-64 роки) вибирають курси, пов'язані з професійною діяльністю, очевидно для продовження трудової кар'єри, та курси за власним інтересом. Серед "старших людей похилого віку" (65+) популярними є в основному курси за інтересами (див. рис. 2).

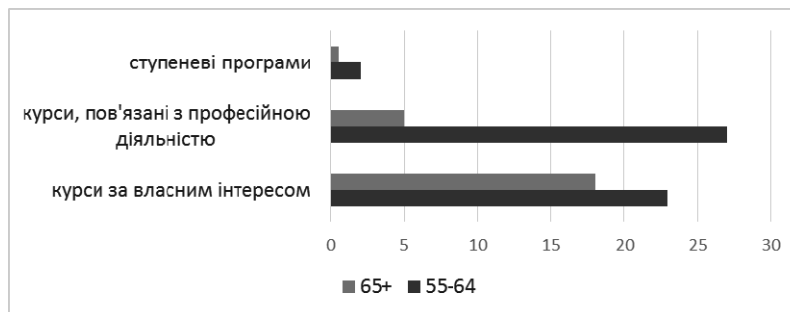

Рис. 2. Участь осіб похилого віку в освітніх програмах вищих навчальних закладів США, %

Джерело: адаптовано автором згідно з даними U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics, 2007

Таким чином, середину ХХ ст. можна вважати початком формування нової соціальної групи – "люди вільного часу", яка ініціювала суспільний рух за свої права, вимагаючи забезпечення системи їх економічних, оздоровчих, культурних, соціальних і психічних потреб. У США такі соціальні акції були започатковані рухом "Сиві Пантери" ("GrayPanthers") на початку 1970-х рр., який порушив питання удосконалення податкового законодавства в частині охорони здоров'я людей похилого віку, а також забезпечення певних прав для власне старшої генерації. Зростаюча частка осіб похилого віку в загальній структурі населення Сполучених Штатів, як і в багатьох країнах Європи, активізувала увагу до їхніх потреб, які вимагали детального аналізу на багатьох рівнях: у площині індивідуальній (психологічній) головною проблемою, з якою стикається старше покоління, є необхідність постійної адаптації до швидких суспільних, економічних, науково-технічних змін, а також необхідність подолання відчуття самотності та суспільної ізоляції. У площині суспільній спостерігаються значні зміни соціального стану людей похилого віку, які пов'язані з набуттям нових соціальних ролей і статусу, що обмежує продуктивність пост-пенсійної фази життя людей похилого віку. Також змінюється вік виходу людини на пенсію. Хоча у Сполучених Штатах немає встановленого віку виходу на пенсію (відповідно до Акту 1967 р., який заборонив визначати обов'язковий вік виходу на пенсію, за винятком кількох професій, пов'язаних з громадською безпекою), 65 років довгий час традиційно вважалося пенсійним віком, коли можна користатися повним соціального забезпечення ("full Social Security"). Якщо у 1970-80-ті роки у США спостерігається суттєве зростання середнього вікового показника "пенсійний вік", то у 1990-х рр. більшість американців залишали роботу на повну зайнятість значно раніше 65 років, зокрема 33% з них – до 60 років [10, с. 3.]. Така тенденція до "ранньої пенсії" призводить до якісних змін щодо змістового наповнення пост-пенсійної фази життя людини. Водночас зауважимо, що американським пенсіонерам властиво продовжувати часткову зайнятість, тимчасову або волонтерську роботу [9, с. 211]. Таким чином, якщо пов'язувати пенсію із завершенням або, принаймні, зменшенням професійної дія-

льності, то відповідно їй розширюється сегмент вільного часу у цій фазі життя, який людина може заповнити різними видами активності, що пов'язані з її інтересами, реалізуючи їх зокрема й через освіту (як формальну, так і неформальну).

Доведено, що одним з головних факторів, які спонукають людину до навчальної діяльності у похилому віці, є її попередня освіта: чим вищий її рівень, тим більша ймовірність того, що людина буде брати участь в освітніх програмах для старших дорослих [17]. Необхідно наголосити, що за останні десятиліття рівень освіти американців пенсійного віку суттєво підвищився. У 1970 р. тільки 28% осіб, старших 65 років, мали рівень завершенної вищої школи (коледж), тоді як у 2005 р. цей показник зріс до 74% [19]. Оскільки наявність у людини попередньої освіти позитивно корелюється з участю в навчальній діяльності у пізньому віці, то, відповідно, актуалізується потреба розширення освітніх програм для старших дорослих. Такі освітні програми розглядаються старшими людьми в основному як можливість по подальшій самореалізації особистості: люди у похилому віці намагаються задовільнити свій інтелектуальний потенціал та освітні інтереси, які не були реалізовані в молодості. Крім того, у пізньому віці люди найбільше шкодують, що або не здобули освіту, або ж приділяли їй недостатньо часу [6, с. 105].

Демографічні тенденції постаріння населення і стрімкий науково-технічний прогрес у США в середині 1970-80-х рр. сприяв активному залученню старших дорослих до здобуття вищої освіти. На державному рівні Конференція Білого Дому з проблем старіння (White House Conference on Aging), яка вперше відбулася у 1971 р., визначила освіту базовим правом людини та невід'ємною складовою успішного старіння [10, с. 17]. Конгрес США закріпив на законодавчому рівні право осіб похилого віку здобувати освіту, але цей проект не отримав належного фінансового забезпечення. Крім того, відповідно до Акту 39, федеральні законодавства приймали постанову, яка давала можливість особам, старшим 65 років, безоплатно здобувати освіту в коледжах, хоча ця програма також не була повністю профі-

нансована [10, с. 18]. Незважаючи на це, такі кроки можна вважати достатньо прогресивними на той час, однак вони ставили перед старшими дорослими вимогу асиміляції, тобто долучення і пристосування їх потреб до вже наявних освітніх програм, оскільки спеціально розроблених для людей цієї вікової групи ще не було. Американський геронтолог Г. Муді (Н. Moody) визначав три передумови створення спеціальних навчальних програм для старших дорослих: а) відхилення (довший час не було потреби для таких програм); б) адаптація (освіта була способом подолання беззмістовності постпенсійної фази життя людини); в) самоактуалізація (навчальна діяльність осіб похилого віку розглядається як засіб подальшого особистісного розвитку) [13, с. 1].

Іншим вагомими чинником розвитку освіти людей похилого віку стала так звана "змішана схема життя" ("blendedlifeplan"), що своєю чергою була результатом демографічних, соціальних і технологічних трансформацій в американському суспільстві [5]. Спосіб життя людини, навчання, робота і пост-пенсійний період визначаються напрямом історичного розвитку, суспільними поглядами і державною політикою. Починаючи з середини ХХ ст. американці загалом живуть довше і здоровіше, одружуються пізніше, народжують менше дітей і формують значно освіченіше суспільство. Окрім того, з розвитком інформаційних технологій знання й освіта не обмежуються ні, кордонами, ні визначеним місцем розташу-

вання, що суттєво розширює можливості освіти (формальної чи неформальної) для різних верств і вікових категорій населення. З іншого боку, в суспільстві зростає запит на професійну гнучкість людини, тобто підвищення чи зміну фахової кваліфікації. Таким чином, наприкінці 1980-х рр. в американському суспільстві визріла необхідність перегляду традиційної концепції життєвого шляху людини, щоб закріпити можливості для більш гнучкої участі в робочому капіталі людей у третій чверті життєвого циклу (50–75 років). У 2008 р. перші представники покоління "бебібумерів" почали виходити на пенсію. Оскільки це була когорта переважно освічених і досить замощених людей, усі сфери суспільного життя США повинні були реагувати на цей виклик і відповідним чином перебудувати свою політику задля забезпечення потреб і задоволення інтересів усіх вікових груп, зокрема й людей похилого віку. Такі зміни суттєво вплинули на життєву траєкторію людини і часовість основних життєвих подій: стираються часові межі між періодом освіти, роботи і рекреації. Тобто технологічний, економічний і соціальний прогрес призвів до зміни традиційної моделі життєвого шляху людини: від почергової трьох-компонентної структури "освіта-робота-пенсія" до змішаної, коли зазначені компоненти життєвого шляху людини не мають визначеної послідовності й тривалості і не обмежуються віком; робота поєднується і з освітою, і з дозвіллям, а пенсія може бути часом дозвілля, освіти і роботи (див. рис. 3):

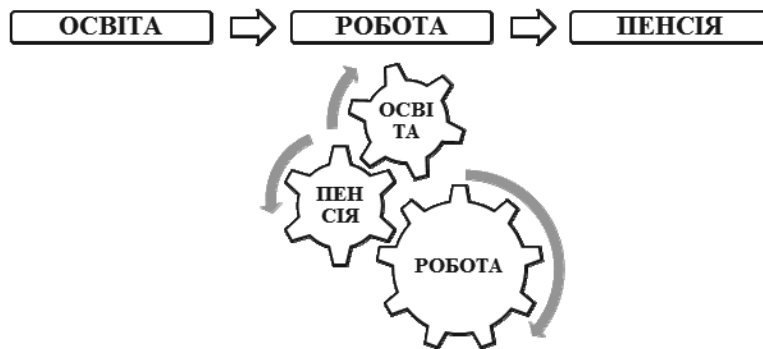

Рис. 3. Трансформація трьох-компонентної структури життєвого шляху людини

Зауважимо, що освіта дорослих в основному пов'язана з подальшою кар'єрою, набуттям нових знань, компетенцій чи фаху, а в похилому віці фокус уваги зміщується на особистісний інтерес: людина прагне здобувати нові знання чи компетенції відповідно до сфери зацікавлення.

Отже, соціально-економічний та освітній фактори генерації, яка виходить на пенсію, є визначальними у формуванні індивідуальних та суспільних поглядів і підходів щодо пенсії і пост-пенсійної фази життя. Американські пенсіонери здійснили вагомий вплив на трансформацію цього періоду життя – від сприйняття пенсії як пасивного проведення часу до активної участі у суспільному житті, незалежності і позитивного старіння. Однак, головним викликом для американського суспільства, в структурі населення якого великий сегмент займають люди похилого віку (і за прогнозами він зростатиме), стала мобілізація цієї вікової когорти у національний ресурс, долаючи традиційне сприйняття людей похилого віку як соціального тягаря. В умовах постаріння суспільства вимогою часу було формування державної політики, яка б базувалася на нових підходах до старіння і пост-пенсійної фази життя, основаних на якості життя людини у похилому віці. А це, своєю чергою, пов'язано з розвитком таких сфер як освіта старших дорослих (людей похилого віку), волонтерська робота, дозвілля, культурна діяльність. З іншого боку, демографічна ситуація старіння населення створює суттєвий економічний тиск на амери-

канське суспільство. Якщо особа виходить з категорії "робоча сила", вона, відповідно, втрачає заробіток і переходить на соціальне забезпечення або пенсію. Оскільки середня тривалість життя у Сполучених Штатах з другої половини ХХ ст. постійно зростає, навіть істотне збільшення років трудової (професійної) діяльності залишає сучасному й майбутнім поколінням більший постпенсійний період, ніж мали усі попередні генерації в історії Сполучених Штатів. Розраховано, що п'ять додаткових років трудової діяльності зменшує дефіцит пенсії Social Security, підвищує індивідуальний пенсійний бюджет і збільшує податкові внески, які можуть бути використані на інші урядові програми. [4].

Отже, заохочення працівників відтермінувати вихід на пенсію стало одним із способів зниження економічного тиску в країні з демографічною ситуацією старіння населення. Водночас, це означає, що в робочому капіталі США збільшується сегмент працівників літнього віку. Якщо старіюче суспільство прагне підтримувати чи навіть нарощувати рівень продуктивності, який воно демонструвало в минулому, то необхідно залучати трудовий ресурс людей похилого віку, чий потенціал раніше ігнорувався в суспільстві і втрачався. Використання цього людського ресурсу вимагає змін у пенсійній політиці, запровадження прогресивної системи стимулів для старших працівників з метою гальмування раннього виходу на пенсію.

Однак, у пост-індустріальний період розвитку американської економіки досягнення цієї мети супроводжувалося необхідністю якісних змін у сфері фахової підготовки працівників. Технічний і технологічний прогрес, міжнародна торгівля і власне побудова ринку праці вимагали підвищення кваліфікації, перекваліфікації, розширення знань або ж набуття нових компетенцій для виконання робіт і професій, яких раніше не було на ринку.

Таким чином, у 1980–90-х рр. у Сполучених Штатах склалися відповідні умови для залучення старших дорослих до здобуття чи продовження освіти, серед яких:

- швидкий технічний розвиток країни й технологічні зміни (комп'ютеризація, автоматизація) у промисловості;
- нові федеральні ініціативи щодо підвищення якості й продуктивності робочої сили (зокрема, Акт партнерства щодо підвищення професійної кваліфікації ("Job Training Partnership Act"));
- зміна демографічної структури робочої сили: зменшення частки молодих людей і збільшення частки людей середнього й похилого віку;
- суспільний запит пролонгації трудової діяльності, скасування обов'язкового виходу на пенсію, підвищення віку для отримання виплат Social Security та прагнення самих людей похилого віку до поліпшення власного фінансового забезпечення;
- підтримання продуктивності й конкурентоспроможності США в міжнародній економіці, що також вимагає підвищення фахових компетенцій людини упродовж усього періоду трудової діяльності.

Потрібно наголосити, що залучення осіб похилого віку до трудового ресурсу пов'язане з підвищенням якості життя фактично усіх верств населення. З економічної точки зору, в такий спосіб можна досягти податкового балансу: знижується податкове навантаження загалом на працююче населення країни, заповнюється бюджетна прогалина на пенсійному фонді, людина має можливість збільшити власні пенсійні накопичення і пенсійні виплати, підвищується рівень видаткової (купівельної) спроможності громадян; з соціальної – відбувається соціальна адаптація та реадaptaція людей похилого віку, суспільне "включення" і міжпоколіннєва комунікація.

Вирішальна відповідальність у цьому питанні припала на освітню систему, особливо на її вищу ланку, перед якою постало завдання розвитку багатовимірного навчання, що дозволили б старшим дорослим удосконалювати раніше набуті компетенції й адаптувати їх до нових суспільно-економічних умов. Важливим кроком у цьому напрямі було підтримання на державному (федеральному) рівні співпраці коледжів професійно-технічної освіти з бізнесом з метою навчання для конкретної професії. Однак, незважаючи на окремі ініціативи, інституції вищої освіти демонстрували незначний інтерес до перекваліфікації і навчання старших працівників. Освітні програми в основному орієнтувалися на молодь і на людей середнього віку. Перекваліфікація осіб віком за 50 років – явище рідкісне у закладах вищої освіти. Це питання вимагало підтримки на державному рівні через створення і часткове чи повне фінансування відповідних освітніх програм для американців похилого віку.

Зазначимо, що до 1980-х рр. питання освіти і перекваліфікації працівників не розглядалося на серйозному рівні ні у сфері бізнесу, ні в сфері трудових ресурсів, ані в освіті. Кожна з цих галузей розглядала старшого дорослого тільки як потенційного пенсіонера, тому їхня політика була спрямована на підготовку нових фахівців. Освітні програми орієнтувалися на молодих, некваліфікованих осіб. Зважаючи на те, що розвиток індустріального суспільства постійно потребував кваліфікованої робочої сили, у 1960-х рр. на урядовому рівні було підтримано програми професійного навчання, підвищення

кваліфікації та перекваліфікації працівників. Першим документом, який дав поштовх для розвитку освітніх програм для старших дорослих та приходу цієї вікової когорти до коледжів, був "Акт розвитку і навчання робочої сили" ("Manpower Development and Training Act"), 1962 р. та "Акт розширення виробництва" ("Trade Expansion Act"), 1962 р. [12]. Однак, суперечності між суспільними завданнями підвищення добробуту і розвитку людського капіталу залишилися невирішеними. Програми перекваліфікації у 1960-х рр. відображали дві головні цілі політики у цьому напрямі: а) боротьба з бідністю – освітні програми для біднішої категорії меншин з метою їх подальшого працевлаштування (залучення у робочу силу), в основному призначені для молодих людей; б) програми перекваліфікації працівників, які втратили роботу внаслідок автоматизації виробництва і розвитку нових технологій, створені переважно для осіб середнього й похилого віку. Незважаючи на обмежену кількість таких програм, вони виконали свою функцію допомоги працівникам вийти на ринок праці. До кінця 1970-х рр. федеральними освітніми програмами перекваліфікації було охоплено понад 5 млн дорослих осіб [8]. Вони включали програми удосконалення компетенцій у сфері тієї професії, на посаді якої людина вже перебувала, інституційні програми для отримання нових професійних компетенцій, програми підвищення кваліфікації та розширення досвіду, програми навчання для сфери громадського обслуговування.

У 1974 р. було прийнято Акт регулювання виробництва ("Trade Adjustment Act"), який мав стати ще однією формою компенсації безробіття, однак не був успішним: освітніми програмами перекваліфікації було охоплено всього 400.000 працівників середнього і старшого віку, але тільки 3,7% з них змогли працевлаштуватися за новим фахом. [8, с. 227].

Таким чином, у період пост-індустріальної економіки і, особливо, в інформаційну еру американське суспільство стикнулося з кількома вагомими завданнями щодо інтеграції старших дорослих у трудовий капітал країни. З одного боку, відбувався "демографічний зсув" – значне зростання частки людей похилого віку в загальній структурі населення США і, відповідно, в структурі трудового ресурсу країни, а з іншого – стрімкий розвиток техніки і технологій актуалізували проблему кваліфікованих фахівців. Така ситуація, по-перше, призвела до політики заохочення раннього виходу на пенсію (1980-90-ті рр.) з метою оновлення робочого капіталу молодими фахівцями, по-друге, наприкінці 1990–2000-х рр., з входженням генерації "бейбумерів" у категорію "похилий вік", що спричинило суттєве навантаження на пенсійний фонд (*Social Security*) і податкову систему, спонукала до налагодження бюджетного балансу через зміни у системі пенсійного забезпечення, створення освітніх програм для людей похилого віку з метою їх інтеграції у трудовий капітал країни. Тобто, підтримувалася політика пізнього виходу на пенсію та часткової зайнятості пенсіонерів. Своєю чергою, це посилювало конкуренцію між молодшими (чи потенційними) фахівцями і працівниками старшого віку. Відтак, дієвим механізмом вирішення проблеми збалансування трудового капіталу і стабілізації пенсійного фонду і податкових навантажень на працююче населення США, стало розширення трудового ресурсу за рахунок людей похилого віку (старших дорослих). Водночас, така політика вимагала належної фахової компетенції цієї категорії працівників, що зумовило значне розширення освітніх програм для осіб похилого віку.

Візьмемо до уваги, що згідно з дослідженнями Д. Бірч (D. Birch), у 1970-х роках майже дві третини нових робочих місць у США були створені малим бізнесом (таким вважалось підприємство, на якому працювало менше, ніж 20 осіб) [8]. Питання перепідготовки праців-

ників похилого віку було неunikним в ситуації постаріння населення. Для його вирішення бізнес-компанії запропонували фінансову підтримку відповідним освітнім інституціям, які б займалися перепідготовкою старших працівників, а згодом ці компанії могли б наймати їх на роботу. Одним з таких успішних проєктів стала Форд Фундація спонсорування перепідготовки кадрів для малого бізнесу, яка пропонувала фінансову підтримку малому бізнесу для перекаваліфікації людей, зокрема старших дорослих, які втратили роботу, з можливістю їх подальшого працевлаштування.

У співпраці з малими бізнес-компаніями заклади вищої освіти також вбачали хорошу перспективу: з одного боку – це потенційний ринок нових студентів, а з іншого – можливість налагодження плідної співпраці "індустрія – освіта – ринок праці", що б позитивно впливало на розвиток і кожного зазначеного сектора, і стрімко зростаючої пост-індустріальної економіки в цілому. Як наслідок, це стало вагомим кроком у вирішенні проблем старіючого суспільства. Для перекаваліфікації старших дорослих освітня галузь вносила відповідні зміни до навчальних програм, які відображали тісну співпрацю з промисловістю та бізнесом, тобто мали більшу професійну спрямованість навчання, а також враховували національні та регіональні інтереси розвитку економіки.

Висновки. Отже, у період стрімкого технічного, технологічного та економічного розвитку країни перепідготовка старших дорослих (людей похилого віку) стала важливим напрямом соціально-економічної політики в американському суспільстві у ситуації старіння населення. Однак, це не підвищувало продуктивної потужності старших працівників [13]. Альтернативним підходом, на погляд Г. Муді (H. Moody), міг би стати пріоритет підготовки людей похилого віку до нових можливостей і нових професійних ролей. Така ситуація призвела до того, що на урядовому рівні було враховано тенденції старіння населення в перспективі індустріальної політики США: ціложиттєвий розвиток особистості вважається однією з головних умов економічного зростання в майбутньому. Таким чином, економічний фактор можна вважати одним з ключових у розвитку освіти впродовж життя. Залучення до освіти старших дорослих зумовлено: а) стрімким розвитком пост-індустріальної економіки США; б) національним прагненням стимулювати формування суспільства з можливістю здобуття освіти для усіх вікових груп; в) ініціативою старіючого суспільства; г) результатом громадського руху за освіту дорослих і людей похилого віку (старших дорослих), який ґрунтувався на демократичному підході "освіта для всіх". Вагомим здобутком пост-індустріального американського суспільства стала ідея ціложиттєвого розвитку особистості і, відповідно, формування концепції освіти впродовж життя, що вважалося одним з головних чинників суспільного, економічного, соціального і культурного поступу держави. Освіта у похилому віці також обґрунтована результатами досліджень у сфері геронтології, які доводять позитивний вплив інтелектуального, емоційного і духовного розвитку на якість життя людини і на розширення її здатності бути корисною для суспільства.

Список використаних джерел

1. Калинюк І., Кваша А. Старение населения: проблемы и перспективы / Население третьего возраста / под ред. И. В. Калинюк. – М: Мысль, 1986. – 272 с. – С. 3–33.
2. Шаталова Н. И. Трудовой потенциал работника : проблемы, функционирование и развитие / Н. И. Шаталова. – Екатеринбург: УрГЭУ, 1998. – 235 с.
3. Administration on Aging, 2009. A Profile of Older Americans. – <http://www.aoa.gov/AoARoot/Aging-Statistics/Profile/2009/4.aspx>
4. Butrica B. A., Johnson R. W., Smith K. E., Steuerle C. E. Does Work Pay at Older Ages? – Washington, D.C.: The UrbanInstitute, 2004. – <http://www.urban.org/url.cfm?ID=411121>
5. Cross, K. P. Adults as Learners. San Francisco: Jossey-Bass, 1981.
6. De Genova N. P. Gangster Rap and Nihilism in Black America: Some Questions of Life and Death // Socialtext. – 1995. – No. 43. – P. 89–132.
7. Freedman M. PrimeTime. – New York: Public Affairs/ Perseus, 1999. – 248 p.

8. Government Spending on the Elderly / D. B. Papadimitriou. – New York: Palgrave MacMillan, 2007. – 404 p.
9. Hardy M. A. Older workers / R. H. Binstock, L. K. George (Eds.) Handbook of aging and the social sciences. – 6th ed. – Boston: Academic Press, 2006. – 780 p. – P. 201–216.
10. James K. L. Rethinking art education for older adults: an ethnographic study of the University of the Third Age. – Dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, 2008. – The Pennsylvania State University. – 416 p.
11. Laslett P. A. Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991.
12. Manheimer R. Allocating Resources for Lifelong Learning for Older Adults / Challenges of an ageing society. Ethical Dilemmas, Political Issues. Ed. by R. Pruchno, M. Smyer. – Baltimore: The John Hopkins University Press, 2007. – 448 p.
13. Moody H. Philosophical presuppositions of education for old age // Educational Gerontology. – 1976. – No. 1. – P. 1–16.
14. Moody H. Philosophical presuppositions of education for old age // Educational Gerontology. – 1976. – No. 1. – P. 1–16.
15. National Center for Health Statistics. Health, United States, 2012. – Hyattsville, MD, 2013. – 506 p.
16. Population Ageing in Ukraine: Some Demographic, Socioeconomic and Medicare Issues. Situation analysis / Blyumina A. (Ed.). – Kyiv, 2005. – 60 p.
17. Snyder T., Hoffman C., Geddes C. Digest of Educational Statistics. – Washington, D.C.: US Department of Education, National Center for Educational Statistics, 1997.
18. The aging of the American workforce / problems, program, policies / I. Bluestone, R. Montgomery, J. Owen. – Detroit: Wayne State University Press, 1990. – 442 p.
19. U.S. Administration on Aging. Report 2006a. – <http://www.aoa.gov>
20. U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics, 2007.
21. Wald R. Studies on Aging for the Older Adults // The LLI Review. – Fall, 2007. – P. 99 – 104. – P. 100.

References

1. Kalnyuk Y., Kvasha A. Starenie naseleniya: problemy i perspektivy / Nase-lenye treteho vozrasta / pod red. Y. V. Kalnyuk. – M: Mysl, 1986. – 272 s. – S. 3–33.
2. Shatalova N. Y. Trudovoi potentsyal rabotnyka: problem, funktsyoniro-vanye y razvytye / N. Y. Shatalova. – Ekaterynburh: UrHEU, 1998. – 235 s.
3. Administration on Aging, 2009. A Profile of Older Americans. – <http://www.aoa.gov/AoARoot/Aging-Statistics/Profile/2009/4.aspx>
4. Butrica B. A., Johnson R. W., Smith K. E., Steuerle C. E. Does Work Pay at Older Ages? – Washington, D.C.: The UrbanInstitute, 2004. – <http://www.urban.org/url.cfm?ID=411121>
5. Cross, K. P. Adults as Learners. San Francisco: Jossey-Bass, 1981.
6. De Genova N. P. Gangster Rap and Nihilism in Black America: Some Questions of Life and Death // Socialtext. – 1995. – No. 43. – P. 89–132.
7. Freedman M. PrimeTime. – New York: Public Affairs/ Perseus, 1999. – 248 p.
8. Government Spending on the Elderly / D. B. Papadimitriou. – New York: Palgrave MacMillan, 2007. – 404 p.
9. Hardy M. A. Older workers / R. H. Binstock, L. K. George (Eds.) Hand-book of aging and the social sciences. – 6th ed. – Boston: Academic Press, 2006. – 780 p. – P. 201–216.
10. James K. L. Rethinking art education for older adults: an ethno-graphic study of the University of the Third Age. – Dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, 2008. – The Pennsylvania State University. – 416 p.
11. Laslett P. A. Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991.
12. Manheimer R. Allocating Resources for Lifelong Learning for Older Adults / Challenges of an ageing society. Ethical Dilemmas, Political Issues. Ed. by R. Pruchno, M. Smyer. – Baltimore: The John Hopkins University Press, 2007. – 448 p.
13. Moody H. Philosophical presuppositions of education for old age // Educational Gerontology. – 1976. – No. 1. – P. 1–16.
14. Moody H. Philosophical presuppositions of education for old age // Educational Gerontology. – 1976. – No. 1. – P. 1–16.
15. National Center for Health Statistics. Health, United States, 2012. – Hyattsville, MD, 2013. – 506 p.
16. Population Ageing in Ukraine: Some Demographic, Socioeconomic and Medicare Issues. Situation analysis / Blyumina A. (Ed.). – Kyiv, 2005. – 60 p.
17. Snyder T., Hoffman C., Geddes C. Digest of Educational Statistics. – Washington, D.C.: US Department of Education, National Center for Educational Statistics, 1997.
18. The aging of the American workforce / problems, program, policies / I. Bluestone, R. Montgomery, J. Owen. – Detroit: Wayne State University Press, 1990. – 442 p.
19. U.S. Administration on Aging. Report 2006a. – <http://www.aoa.gov>
20. U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics, 2007.
21. Wald R. Studies on Aging for the Older Adults // The LLI Review. – Fall, 2007. – P. 99 – 104. – P. 100.

Надійшла до редколегії 24.10.16

N. Chahrak, PhD, assistant professor
Carpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Ivano-Frankovsk, Ukraine

INFLUENCE OF DEMOGRAPHIC AND SOCIO-ECONOMIC FACTORS ON THE DEVELOPMENT OF OLDER ADULT EDUCATION IN THE USA

Rapidly ageing population, which is one of the global challenges of the XXI century, creates many challenges in political, economic and social life. One of the main objectives of society is providing social adaptation and integration of elderly people and the preservation of human potential. In developed countries, including the United States of America, the second half of the XX-th century can be described as a substantial increase in the importance of human capital for social and economic development. This gave rise to the issue of older adult education in order to achieve social and economic well-being in terms of scientific and technical progress, changes in technology, and rapid accumulation of new knowledge. Theoretical and practical studies also show that education in older age can be an effective adaptive mechanism for further personal growth and for the development of the society. In this context, the study of the American experience in the area of older adult education is of great interest and can be an important source of comprehensive thinking and creative use of its positive ideas for the development of the concept of education elderly in Ukraine.

Keywords: aging society, lifelong learning, older adults, older adult education, population aging, social and economic factors.

Н. Чаграк, канд. пед. наук, доц.
ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника", Івано-Франківськ, Україна

ВЛИЯНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА В США

Глобальной проблемой XXI века является стремительное старение населения, что создает обществу много вызовов политического, экономического и социального характера. Одна из основных задач общества – обеспечение социальной адаптации и интеграции людей пожилого возраста, сохранение человеческого потенциала.

В развитых странах, в частности в США, вторую половину XX в. можно охарактеризовать как время существенного повышения значимости человеческого капитала для социального и экономического развития государства, что способствовало актуализации вопроса образования людей пожилого возраста для достижения социально-экономического благополучия в условиях научно-технического прогресса, изменения технологий, быстрого накопления новых знаний и модернизации организации производства. Теоретические и практические исследования доказывают, что образование в пожилом возрасте – это эффективный адаптационный механизм, способ дальнейшего развития и самореализации личности. В этом контексте изучения американского опыта по развитию образования старших взрослых в условиях демографических и социально-экономических вызовов является актуальным для всестороннего осмысления и творческого использования его положительных идей для формирования концепции образования людей пожилого возраста в Украине.

Ключевые слова: люди пожилого возраста, образование людей пожилого возраста, образование в течение жизни, социально-экономические факторы, старение общества, старение населения, старшие взрослые.

Відомості про автора

Чаграк Наталія Ігорівна – Україна, м. Івано-Франківськ; кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов і країнознавства, ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника"

Контактна інформація: nchahrak@ukr.net.

Чаграк Наталья Игоревна – Украина, Ивано-Франковск; кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков и страноведения, ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника"

Контактная информация: nchahrak@ukr.net.

Chahrak Natalia – Ukraine, Ivano-Frankovsk; PhD, assistant professor of foreign languages and geography department, Carpathian National University named after Vasyl Stefanyk

Contact information: nchahrak@ukr.net.

УДК 371.315:811.111

В. Черниш, д-р пед. наук, проф.
Київський національний лінгвістичний університет, Київ

РОЛЬ І МІСЦЕ ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ У РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

В статті розглядається явище рефлексії, її механізми. Представлено модель та структуру процесу рефлексії. Виокремлено проблемну ситуацію як один із ефективних засобів формування умінь рефлексії у майбутніх учителів англійської мови у процесі фахової підготовки у ВНЗ. Описано структуру проблемної ситуації та подано її характеристики. Визначено її роль і місце у викладанні й опануванні іноземною мовою майбутніми вчителями.

Ключові слова: майбутні вчителі англійської мови, рефлексія, механізми рефлексії, проблемні ситуації, структура проблемних ситуацій.

Постановка проблеми. Рефлексія пов'язана з процесом творчості та присутня в інноваційній діяльності вчителя, оскільки допомагає педагогові проаналізувати й переосмислити власний досвід. Врешті-решт, рефлексія сприяє швидкій адаптації учителя до нових умов, у яких йому доводиться діяти та допомагає подолати труднощі та перешкоди, що виникають. Рефлексія виконує профілактичну функцію в щоденній діяльності вчителя, попереджуючи професійне вигорання педагога, сприяє подоланню егоцентричності мислення педагога та допомагає за необхідності скоригувати індивідуальний стиль професійної діяльності. Одночасно сформовані вміння педагогічної рефлексії є стимулом для самоосвіти, самореалізації та самовдосконалення учителя, вони дозволяють не лише аналізувати сприйняття характеристик особистості, але й пізнавати всі її підструктури.

Бурхливе оновлення вимог, що висуваються до підготовки кваліфікованого педагога сучасним суспільством зумовлює зміни в змісті навчання, новітні підходи до професійної освіти. Суперечності між потребою суспільства в підготовці висококваліфікованого фахівця, який опанував способи самостійної професійно-педагогічної діяльності, і реальним станом освітнього процесу набуває чіткого характеру. Такий стан речей призводить до потреби пошуку дієвих і перспективних способів розв'язання ситуації, що склалася. Найбільш ефективним, на наш погляд, є залучення рефлексії до процесу підготовки майбутнього вчителя.

Вчені, що досліджували теорію та практику підготовки майбутніх учителів (Л.В. Гайдукова, В.К. Елисеєв, В.В. Князева, Н.О. Микитенко, В.А. Сластєнко, Е.Н. Солов'я, І.А. Стеценко, Е.А. Яковлева, D. Browker, J. Calderhead,